

ALBINYANA EN ELS PRIMERS DOCUMENTS DE LA HISTÒRIA

MIQUEL CASELLAS I PORCAR

L'objectiu principal d'aquest treball és la descripció dels diferents nuclis de població medieval, referits en la documentació existent, que s'emmarcaven dins els dominis del castell d'Albinyana. S'estableix una localització aproximada dels poblaments i la seva posterior evolució.

L'estudi etimològic dels diferents topònims intenta ser una nova aportació a aquesta ciència, perquè avanci cap a noves fites que ens permetin desxifrar algunes de les incògnites que la toponímia amaga zelosament.

ALBINYANA EN ELS PRIMERS DOCUMENTS DE LA HISTÒRIA

INTRODUCCIÓ

Una de les explicacions etimològiques del topònim *Albinyana* es basa en el seu possible origen àrab. El mot àrab "bina" fa el plural "bina ina", i en aquesta forma tindria el seu origen el topònim Albinyana, amb el significat de "construccions" i "edificacions". Aquesta teoria ha estat acceptada per estudiosos com Mas i Perera⁽¹⁾ o Ramon Planes.⁽²⁾ En canvi, en podem trobar d'altres que donen a Albinyana un origen llatí, com per exemple Joan Coromines,⁽³⁾ (21) Pere Balaña,⁽⁴⁾ Asín Palacios⁽⁵⁾ o Moreu-Rey⁽⁶⁾.

Si ens centrem en el seu hipotètic origen àrab, cal esbrinar quines possibles construccions els àrabs es van trobar en la seva conquesta o varen edificar durant la seva estada. En un document del Cartulari⁽⁸⁾ de l'any 1046 ens apareix citat "...ipsas villas de Albiniana...", i en un altre de l'any 1186 "...quod habebamus et tenebamus in mansibus de Albiniana..."; això fa referència a la presència de diferents nuclis de població disseminats pel terme. Analitzarem quins eren aquests nuclis de població medieval dels quals es fan ressò els diferents documents.

TOMOVÍ

El nucli amb una documentació més antiga és, sens dubte, Tomoví. La primera notícia que tenim d'aquesta ciutat ens la facilita Pomponi

Mela, autor del s. I d.C., el qual en el llibre segon de *De chorographia* ens fa una descripció del litoral català de Blanes a Tarragona. Segons traducció de Virgilio Bejarano:⁽⁷⁾

Desde aquí hasta Tárraco están las pequeñas poblaciones de Blande, Iluro, Baétulo, Bárcino, Subur y Tolobi; los pequeños ríos Baétulo, Rubricato, junto al monte de Júpiter en la costa de Bárcino y Mayor, entre Subur y Tolobi.

Les restes històriques que s'han trobat, segons les consideracions dels arqueòlegs Carrasco-Pallejà-Revilla, ens permeten afirmar que aquest indret i els seus voltants ja estava habitat en el segle VI a.C.

L'any 938 és el primer cop que apareix en el Cartulari⁽⁸⁾ com a "Villa Domabuis". L'any 1002 ens apareix amb la mateixa grafia que l'anterior. El 1045 és identificat com a lloc: "...locum que dicunt Tomabui..." Aquest mateix any apareix l'establiment de la família Miró a Tomoví: "...et non liceat tibi Mironi et posteritati tue aliquid de hoc vendere, donare, comutare, adalienare, nisi ad nos presentes et successoribus nostris..." No és fins a l'any 1202 que ens apareix com a castell, "...vero castrum de Tomalbui...". L'any 1088 ja surt esmentada la font, "...fontem de Tomabui...", símbol de la seva riquesa aqüífera. Posteriorment, aquest nucli apareix esmentat en el capbreu d'Albinyana de 1562 com "les cases de tumaubi" o els "casalots de tumaubi". Això indica que manté la població, però sembla que sense la importància d'èpoques anteriors a aquest document. En el tercer volum de l'*Onomasticon Cataloniae* de Coromines,⁽²¹⁾ en l'apartat de Bonastre, hi ha una breu menció a aquest capbreu que cito al llarg del present treball. En properes "Miscel·lànies" aniran apareixent nous estudis basats en aquest important document.

No ha estat identificat amb exactitud el lloc precís de la seva situació i el territori que comprenia, a l'espera de la publicació de l'extens estudi de Joan Latorre sobre Tomoví. La llegenda popular afirma que la ciutat de Tomoví va ser destruïda per un aiguat. Prova d'això és l'arena de torrent que encara podem trobar en el lloc que encara és designat amb aquest topònim, el qual molt possiblement coincideix amb la seva ubicació anterior, almenys en una part de la seva extensió. També es pot explicar la seva desaparició per la important crisi del segle III d.C., la qual va destruir i saquejar diferents ciutats hispàniques. Aquestes són simplement hipòtesis a l'espera d'una excavació seriosa de l'indret que ens permeti aclarir els fets succeïts.

Al voltant de la seva etimologia hi ha diferents explicacions:

Josep Maria Inglès⁽⁹⁾ afirma que la forma antiga medieval ens dona ja el sentit: "Domabuis" estaria format per "doma", que significa possessió eclesiàstica (en aquest cas de Sant Cugat del Vallès) i "bus" o "bui", que és fita. Així Tomoví equivaldria a "possessió en la fita o molló del Domini".

Manuel Bofarull⁽¹⁰⁾ creu que el mot és preromà, i estaria format per "toll" (font, aigua) i "bis" (dos), referint-se a la unió de les rieres de la Bisbal i de l'Albornar.

ALBORNAR

Al nord de la possible localització de Tomoví trobem el topònim Albornar, el qual ja apareix en el Cartulari⁽⁹⁾ l'any 1011 com a torrent, que correspon a l'actual riera del Papiolat: "...ad ipso reger quem dicunt Albornar..." L'any 1127, en el testament sacramental de Berenguer Bonfill l'Albornar torna a sortir, però ara identificat com una masia amb el seu celler i les seves terres: "...Deinde concessit filio suo Oler mansum de ipsa Rafagera, cum suis pertinenciis, simul cum hereditate que fuit de avia sua que habebat in curtello cum medietate de ipso cellario et terras et vineas pariter de ipso Albornar..." L'any 1197 torna a sortir com a lloc: "...ipsum locum d'Albornar..." L'any 1202 trobem a l'Albornar una torre i una quadra: "...simul cum ipsa quadra cum turre que dicitur d'Albornar..." L'any 1234 ja ens apareix un castell en aquest indret: "...super castro d'Albornar..." En alguns documents trobem citats personatges que viuen en aquest indret: l'any 1214 trobem Examenum de Albornar i l'any 1226 Guaschono d'Albornar. El capbreu de 1562 continua designant un lloc creuat per "lo torrent del Albornar", "lo torrent que discorre del Albornar al Vendrell", i Albornar també hi apareix esmentat com a quadra, sinònim de domini: "ab dita quadra del Albornar veli". En aquesta cronologia es veu clarament l'evolució del poblament: en un primer moment Albornar designa un indret amb el torrent que el travessa, a poc a poc es va formant un nucli de població, el qual anirà adquirint importància fins al punt que en el segle XIII hi trobem un castell bastit, que posteriorment desapareixerà, sense perdre els pobladors. La seva situació és força evident: coincideix amb la masia amb la mateixa denominació que s'aixeca a l'indret esmentat en aquests documents. Els signes de la seva dilatada

existència al llarg de la història d'aquest mil·lenni són evidents en la seva façana i estructura. L'explicació etimològica d'aquest topònim ofereix diverses hipòtesis:

En un document del Cartulari⁽⁸⁾ de l'any 1046 apareix aquesta interessant menció del topònim: "...de parte vero circi vadiid per ipsos albarnars vel per ipsas fexurias que fuerunt fexuriadas inter termine de Albina et termine de Baneres..." Per les afrontacions del document, això coincideix amb la situació d'Albornar. El fet que aparegui "albarnars" indicant aquest indret sembla indicar que és un topònim amb un origen aliè al llatí que l'escriptor del document es va limitar a reproduir, molt possiblement perquè no entenia el seu significat.

Urpí i Resina⁽¹⁵⁾ creuen que podria ser "versemblant" que Albornar designi el nom d'un assentament berber, basant-se en la teoria de Guichard.⁽¹¹⁾ Aquest recull en el seu llibre diferents noms de població que possiblement tinguin el seu origen en antics assentaments berbers. Una d'aquestes tribus foren els baranis, que sembla que també foren coneguts per banu burnus, i possiblement les ciutats de Bornos (Cadis) i Albornoz, al límit entre Sevilla Còrdova, foren originàriament assentaments seus; el mateix pot succeir amb l'Albornar, segons constaten aquests autors.

Moreu-Rey⁽⁶⁾ considera aquest topònim format a partir d'un antropònim llatí que bé podria ser "Albornianus".

Bofarull⁽¹⁰⁾ ens recorda la paraula catalana "albúrnia", que significa "gera de terrissa", i la possible relació d'aquest topònim amb les restes de ceràmica que s'han trobat a Tomoví.

ESCARNOSA

Entre els topònims amb més història que trobem dins el terme hi ha l'"Escarnosa" o "Esquernosa". El primer cop que ens apareix aquest topònim és en el Cartulari de Sant Cugat,⁽⁶⁾ quan es fa la donació al monestir de Sant Cugat del Vallès del castell d'Albinyana i altres terres. Segons la voluntat d'Adalbert, manifestada en el testament dictat abans de marxar en l'expedició de Ramon Borrell I a Còrdova, l'any 1010, en la qual va passar a millor vida.

En els primers documents veiem que "Schena Rosa" fa referència

al nom d'unes muntanyes: l'any 1011 "...per ipsam summitatem de Schena Rosa...". L'any 1017 "...in ipso monte quam dicunt Eschena Rosa...". L'any 1018 anoten "...et inde ascendit per ipsum montem que dicunt Eschena Rosa...". L'any 1046 ens apareix relacionat Escarnosa amb el topònim "Motmirad", a més d'identificar Escarnosa amb una quadra: "...Donamus namque vobis de bono animo et protamque voluntate quadra I de terra culta et erma, que dicitur Secena rosa; que vocant Motmirad...". En aquest mateix document hi ha una referència a unes fortaleses que són presents en aquest indret des de temps pretèrits: "...Et allia medietate quod remanet de ipsa quadra cum ipsas fortizas que ibi sunt, aut in antea erunt exstructas vel edificatas, abeatís per meum fevum vel per mea manu sine meum engan de me Mager que vocant Bernarad..." L'any 1173 ja ens apareix un castell en aquest indret: "...rursus donamus vobis castrum nostrum quod appellatur Squenarosa, cum omnibus suis terminis et pertinentiis..." L'any 1177 en el *Llibre Blanch de Santes Creus*⁽¹³⁾ torna a sortir el castell: "...omnia pasqua mei honoris et castrorum meorum Salastri et Eschene Rose et Albiniane et castri de Roda..." Seguint el seu rastreig en el Cartulari⁽⁶⁾ uns pocs anys després, l'any 1183, hi tornem a trobar citat el castell "...super illa quadra castri de Albiniana que dicitur Squina Rosa...". A partir d'aquesta data deixa d'aparèixer aquest i només surt identificat com a "quadra" o honors, que significa terra. L'any 1186, "...ipsa quadra de Schena Rosa...". El mateix any, "...ipsam quadram terre culte et ereme que vocatur Eschena Rosa...". L'any següent, "...totum illum honorem d'Eschena Rosa...". Aquesta identificació amb terrenys la trobem un segle més tard i continua fins als nostres dies, concretament l'any 1212: "...ipsum honorem de Squina Rosa..." En un altre document de l'any 1560, que cita Bofarull,⁽¹²⁾ trobem "...mitjensant un camí vehinal per lo qual se va a Scanarroa..."; en el capbreu del 1562 podem llegir: "lo puig ascanarroa", "al loc anomenat asquernarroa", "partida de Scanarroa", "montanya de scanarroa" etc.. De l'any 1819 és el darrer document que analitzarem: "...me concedí á Rabassamorta situada en el terma del explicat Poble y partida dita Esquenarroa..." Aquest, junt amb els seus predecessors, ens permet deduir que la fonètica del topònim al llarg del temps no pateix alteracions importants, tot i l'ampli ventall de variants gràfiques que apareixen.

Manuel Bofarull⁽¹²⁾ apunta que la grafia adequada seria l'Esquernosa, i la identifica amb tota la part muntanyosa del terme en oposició a la seva part planera. Es fonamenta en el mot "quer", que actuaria de lexema, al

qual l'Alcover-Moll⁽²⁰⁾ dona una etimologia desconeguda, però segurament preromana, potser indoeuropea, cèltica, o prellatina, amb el seu significat de "pedra". Amb aquest lexema, en afegir-hi el sufix "osa", es forma un derivat amb el significat de lloc on abunden les "quer", o sigui, les pedres. Per sustentar aquesta hipòtesi etimològica Bofarull⁽¹²⁾ es basa en les diferents mencions del Cartulari⁽⁸⁾ relatives a l'abundor de pedres; l'any 1011 ens apareix una "...laguna petricia...", l'any 1018 "...ipsum aragallum petrosum...", l'any 1046 "...lacuna pedruca...", i les diferents mencions al Cocon que es troben en diferents documents del Cartulari.⁽⁸⁾ En l'actualitat encara es conserva el topònim la Pedregosa, que designa una muntanya situada a l'est del poble d'Albinyana, i el topònim Claper, que designa un puig al límit de Bonastre, amb un significat relacionat amb rocs. Una de les seves bases documentals és un text del 1560, on es menciona que el camí que va a "Scanarrosa" delimita amb la vinya de la rectoria.

Pere Català, Miquel Brasó, Vicenç Carbonell i Joan Virella, autors del capítol dedicat als castells d'Albinyana, dins el llibre dels *Castells Catalans*,⁽²²⁾ la identifiquen amb la part muntanyosa que és designada amb aquest nom en l'actualitat. En un altre article Carbonell i Virella⁽¹⁴⁾ afirmen que tindria un significat de "esquena vermellosa". El primer terme fa referència al cim d'una muntanya, seguint Balari i Jovany⁽²⁵⁾ quan parla del mot esquena "... que orogràficament vol dir el cim d'una muntanya en forma de cavallet, o sigui el que correntment en diem «carena». Pel que fa al segon, observen "divergències cromàtiques" entre la muntanya de Sant Antoni i altres indrets del terme d'Albinyana, i creuen que això és "un punt quant a l'origen de la denominació «rosa» donat a l'esquena muntanyenc".

La seva localització, al meu entendre, coincidiria aproximadament amb l'actual, les muntanyes del sud-est del nucli d'Albinyana. Aquesta ubicació es veu reafirmada per les afrontacions que apareixen en el capbreu. Gràcies a aquest document de 1562 es pot afirmar que la vinya de la rectoria, en la qual es basa en part Bofarull,⁽¹²⁾ estava situada al llarg del camí d'Escarnosa que surt del costat de les actuals escoles d'Albinyana, i no té res a veure amb la que avui dia és la vinya amb el mateix nom, que està ubicada a la part oest del camí del cementiri. La seva etimologia té l'origen en l'aglutinació del mot germànic "skina", que Coromines⁽²⁴⁾ ja troba en un document del 1031, amb el mateix significat que apareix en aquest cas (esquina muntanyosa), més la paraula llatina

"rosa". Carbonell i Virella coincideixen en aquesta proposta etimològica.⁽¹⁴⁾ El seu significat seria: l'espina d'una muntanya (la seva part superior convexa) vermellosa. Una de les raons possibles que explicarien el significat d'aquest topònim és la situació de l'elevació en la vessant sud-est del nucli d'Albinyana. Durant tot l'any, el sol surt en diferents punts de la serra d'Escarnosa, vist des d'Albinyana, la qual cosa li dona, durant pocs minuts, aquest to vermellós al qual al·ludeix el topònim. A Calafell, Escarnosa designa un pujol situat en la seva part occidental. Aquest to rogenc vindria, en contraposició amb l'albinyanenc, en el moment de pondre's el sol darrera el seu cim, durant una porció de l'any.

Com es pot veure, hi ha una variació entre la forma gràfica que es troba en els diferents documents (*Esquena rosa*), amb les diferents variants que apareixen en els documents, i l'actual (*Escarnosa*). Aquest fenomen es pot explicar per la metàtesi entre la r i la n, que la llengua popular ha generat per facilitar la seva pronúncia.

Sobre el topònim "la Mascarosa" o "Masquerosa", segons Bofarull,⁽¹⁰⁾ vull apuntar la possibilitat que tingui el seu origen en el mot àrab "muaskar", el qual vol dir campament. Aquest origen és podria relacionar amb l'existència d'un campament militar en l'indret durant l'època de la dominació islàmica, o restes d'un anterior, possiblement romà. Per la seva alçada sobre el terreny, permetia un control visual sobre una ampla franja d'aquest i de la seva part costanera. En el capbreu no apareix esmentat aquest topònim. Per aquesta raó aquesta tesi ofereix un cert dubte, i pot ser que es tracti d'un topònim posterior al 1562, però la manca d'esment pot respondre a algun fet circumstancial. Cal recordar que els 10 primers fulls del capbreu s'han perdut. Una altra hipòtesi és el resultat de l'aglutinació de "mas" i el topònim actual "Escarnosa" en una època posterior a 1562.

Hi ha una altra dada que cal comentar: l'any 1046 surt la menció d'unes edificacions anteriors. L'any 1173 és el primer cop que apareix el castell, i anirà sortint fins a l'any 1183, moment en què es perd la pista documentalment. Només es fa referència als honors d'Escarnosa, terme relacionat directament amb la terra. La raó ve donada per la manca del perill sarraí i el consegüent augment de seguretat en els seus pobladors.

L'any 1040 el monestir de Sant Cugat establí a benefici de Bernad Odger el castell d'Albinyana perquè hi edificués un castell (l'anterior, que ens apareix el 1010, estaria enderrocat per alguna ràtzia islàmica) i

poblés l'indret. En aquest mateix document del Cartulari⁽⁸⁾ se'ns parla de la presència de sarraïns en aquestes terres: "...De cunctis etiam rebus, vel de captis sarracenis que in Spania vel in Spania finibus, qualicumque modo, Deo iuvante, milites vel homines qui in predicto kastro habitaverint, conquisierint quocumque modo vel ceperint..." L'any 1088 tornem a trobar citat el perill sarraí, que fa la contrada inhabitable: "...vobis kastrum nostrum quem vocant [Albiniana], qui est destructum et solidum et erenum sine habitatore et absque labore et propter metu ismaehelitis inhabitabile." A mitjan segle XII, amb la fi de la dominació almoràvit al Principat, el perill sarraí havia desaparegut. Aquests indrets muntanyosos devien anar perdent lentament el seu poblament en favor de les terres més planeres. Com a conseqüència d'aquesta despoblació el castell va anar enrunant-se fins a la seva total desaparició. Prova d'aquesta "tranquil·litat" és un document que apareix en el *Llibre Blanch*⁽¹³⁾ datat l'any 1209, en el qual el rei Pere d'Aragó posa sota la protecció reial tots els qui vagin a poblar els "honors" del monestir de Sant Cugat del Vallès, des del Llobregat fins a Tarragona, amb els mateixos privilegis que es van donar als pobladors de Vilafranca del Penedès.

Bofarull⁽¹²⁾ en el seu article ens parla de l'existència d'unes pedres en el puig Claper amb unes lletres de picapedrer possiblement d'abans del XIII. És una hipòtesi més, a falta d'altres troballes que puguin aclarir la seva procedència exacta, puix que aquestes pedres poden haver estat emplaçades en un altre indret.

MOTMIRAD

L'any 1046 podem veure en el Cartulari⁽⁸⁾ el topònim Motmirad relacionat directament amb Escarnosa, "...que dicitur Secena rosa; que vocant Motmirad...". La seva localització exacta no apareix especificada en el Cartulari;⁽⁸⁾ per aquesta raó es pot interpretar que Motmirad fa referència a una porció de l'extensió total d'Escarnosa.

Bofarull⁽¹²⁾ afirma que aquest mot vol dir "Montmirat" tot designant un lloc elevat d'Esquernosa. Aquest estudiós l'identifica amb el puig Claper que destaca per la seva alçada sobre el seu voltant.

Rosa M. Urpí i Juan Antonio Resina⁽¹⁵⁾ suggereixen que aquesta paraula estaria formada per l'aglutinació de dos mots: el primer, la

forma llatina "mons, montis" (muntanya, pujol), que donaria "mot"; i el segon, la paraula àrab "mirab", que potser per una errada surt "mirad" en aquest document, la qual, segons els autors, deriva de "moerabitorum" (ermità); segons aquesta interpretació, el topònim voldria significar "muntanya de l'ermità".

No crec que sigui cap arabisme, sinó que simplement es tracta de la unió de dos mots d'origen llatí, que permet la traducció per "muntanya mirador". En relació a un dels seus punts més elevats, per la seva bona visió sobre la comarca i la costa. Avantatge que possiblement fou utilitzat pels pobladors medievals per a construir-hi algun tipus de torre de guaita o edificació similar.

MESCHTELLIS

Sobre aquest topònim que ens apareix en el Cartulari⁽⁸⁾ l'any 1178, "...ipsius castri de Albiniana quod est alodium s. Cucuphatis, totam illam meam dominicaturam de Meschitellis, in loco vocato Alastre...". Alguns estudiosos, entre ells Urpí i Resina,⁽¹⁵⁾ fan derivar "Meschitellis" de la paraula àrab "masgid", que vol dir mesquita i podria significar la presència d'un espai amb les funcions religioses que li són pròpies durant la dominació sarraïna. Cal observar un altre significat que dona l'Enciclopèdia Catalana⁽¹⁶⁾ del mot mesquita: "Conjunt de substàncies que hom treu dels dipòsits de les comunes i que serveixen per adobar els camps." És possible afirmar que aquest topònim, comú a altres contrades catalanes com ara el Vallès Occidental amb la variant "Meschideles", tingui un origen en el mot àrab "masaqit", que pot designar els llocs on hi ha restes de construccions caigudes o enrunades. Amb la mateixa arrel de la qual, segons Balaña,⁽⁴⁾ és originari el topònim Secuita, "suqaita", el qual el tradueix per lloc enrunat, més el sufix d'origen llatí, "ellis", característic de la disminució.

BONASTRE

Aquest topònim presenta dues variants, Alastre i Salastre, en la documentació medieval. En un principi, Bonastre pertanyia al domini del castell d'Albinyana, però més tard aconseguí la seva pròpia sobirania.

L'any 1011 en el Cartulari⁽⁶⁾ ens apareix com una vall estreta entre muntanyes: "...et vadit per ipsa serra ad laguna petricia per summitatem de ipsa serra, ad ipsa fonte de ipsa murta, usque in termino de Bera vei de Roda, vaditque per ipsum estret de Alastro ad ipsa fonte de luncho-sa..." En el *Llibre Blanch de Santes Creus*⁽¹³⁾ torna a sortir aquest topònim identificat amb muntanyes: "... et pervadit per ipsum terminum de Albignana et per ipsam serram que est super Alastre..." L'any 1177 el *Llibre Blanch*⁽¹³⁾ mostra una altra variant, Safastre, a més, menciona l'existència d'un castell en aquest lloc: "...omnia pascua mei honoris et castrorum meorum Salastri et Eschene Rose et Albiniane et castrum de Roda..." L'any 1178 ens apareix en el Cartulari⁽⁶⁾ Alastre com a lloc "... totam illam meam dominicaturam de Meschitellis in loco vocato Alastre et omnia mea directa que habeo et habere debeo in manso de Lodard..." L'any 1202 hi trobem un mas "...simul cum ipso manso cum omnibus suis pertinenciis quem habemus in Alastro in termino castrum Albiniane quem tenet Iohanes de s. Maria...et mansum de Alastre..." L'any 1240 ens parla d'un carrerada que comunica Bonastre amb Tarragona "...et postea ascendit ad collem qui est satis prope terrarii rubei et ita descendit per ipsum excurrim firmando fexurias usque in carrariam de Alastro, que vadit versus Tarrachona..."; en aquest document hi signa un veí de Bonastre "...Gazo de Alastre...". En un document del 1173 del Cartulari de Poblet,⁽²⁶⁾ al qual al·ludeix Coromines,⁽²¹⁾ apareix per primer cop aquest topònim tal com el coneixem avui, però amb el valor d'antropònim "G. de Bonastro". Josep Maria Font⁽¹⁷⁾ recull una ordre, de l'any 1280, promulgada pel rei Pere II a Simó de Gironella, el seu lloctinent en la vegueria de Tarragona, per a fer una crida de pobladors per repoblar Amposta. En aquest document podem veure la signatura d'un personatge anomenat "P. de Bonastre". En el capbreu d'Albinyana de 1562 trobem la forma actual sense cap de les seves variants.

Hi ha estudiosos que veuen en l'antropònim hebreu Bon Astruch l'origen etimològic del topònim Bonastre. Secall⁽¹⁹⁾ ens parla en el seu llibre de la presència de jueus en localitats pròximes a Bonastre: en la localitat d'Altafulla trobem al segle XV, i potser abans, algunes famílies hebrees, de les quals se sap poca cosa. També trobem la presència de jueus a les viles de l'Arboç i Tamarit, en les quals hi ha una immigració molt forta de jueus, per la qual cosa molts cops ens trobem els mateixos jueus inscrits als dos llocs. Des de finals del s. XIII tenim constància documental de la seva presència. Entre els noms dels jueus que habitaven aquestes viles trobem, l'any 1290, un personatge interessant

pel seu nom: Astruch Caravida. La jueria més important d'aquestes contrades és, sense cap dubte, Tarragona, la qual ja és habitada per jueus en el s. V. Fins i tot ha estat anomenada "la ciutat dels jueus" per algun historiador àrab. En aquesta ciutat trobem diferents jueus amb aquest nom: Vidal Astruch (1334-1361), Salomo Astruch (1331-1345), Astruch Crespi (1298-1324), etc.. En la important jueria de Valls apareix aquest antropònim en diversos personatges: Astruc Abizmel (1304), Astruch Abraham (1344), Astruch Rabi (1369), etc.. L'antropònim Bon, en aquest cas referit a "Bon-astre", tindria el seu origen en la paraula hebrea "ben" que vol dir fill. En el cas de Bonastre, aquest podria ser traduït com el fill d'una persona anomenada Astruch. Segons aquesta tesi, es podia haver establert en aquest lloc durant l'Alta Edat Mitjana. En les llengües semítiques és molt usual incloure en el nom d'una persona el dels seus avantpassats, fins a constituir, en alguns casos, autèntiques llistes genealògiques, i més si aquests gaudien d'una certa fama o privilegis.

Intentarem buscar un significat a aquest topònim, junt amb les variants que trobem en els primers documents, Alastre i Salastre. Urpí i Resina,⁽¹⁵⁾ basant-se en la presència de l'article àrab "al", afirmen que Alastre té un origen àrab, sense donar-nos l'etimologia del topònim.

Moreu-Rey⁽⁶⁾ l'inclou dins l'apartat dels antropònims catalans, i afirma que es presenta en solitari, sense cap mena d'afix.

Hi ha altres estudiosos, entre ells Coromines,⁽²¹⁾ que, basant-se en les seves variants "Alastre" i "Salastre", afirmen que deriva del mot català "ullastre" que és el nom comú amb què s'anomena les oliveres bordes.

El seu origen etimològic, el trobem molt possiblement en el mot llatí "oleastrum" que ha derivat en el terme català ullastre. Salastre estaria format per Alastre precedit de l'article salat "sa". El nom actual Bonastre, documentat en el s. XII, tal com apunten Urpí i Resina⁽¹⁵⁾ podria ser una cristianització posterior d'Alastre. En un document de l'any 1046 ens apareix el topònim "Ulastrel": "...a plaga vero meridiana vadit per ipso Ulastrel et sic pervadit per ipsa parada de ipso Ocroto, sive in termine de ipso Caller et de Castel Bara..." Aquest topònim alguns historiadors, entre ells Bofarull,⁽¹²⁾ l'identifiquen amb el Vendrell, però per les afrontacions esmentades en el text, podria correspondre a una altre topònim identificat amb Bonastre. Aquesta nova variant refermaria la teoria que, entre altres, Coromines subscriu en la seva darrera gran obra.

Balañà⁽⁴⁾ assenyala el seu origen confús i creu que ve de l'àrab clàssic "Abu Nasr", que és un nom propi de persona.

Cal apuntar que en àrab, l'arrel formada per les consonats s, t emfàtica i r significa escriure, ratllar. Aquest significat es podria aplicar al fet de fer ratlles a la terra, o sigui, llaurar. En àrab la forma "astar", plural de línies, pot derivar a "aster" per una metàtesi afegida al fenomen d'«imala» que Corriente⁽²⁷⁾ analitza dins els fenòmens del dialecte àrab andalusí. Aquest topònim vindria a designar un lloc conreat. El nom de lloc Oztor, que més tard estudiarem, podria tenir un origen comú, tot i la variant "s-z" que presenta. Crec interessant fer aquest suggeriment de cara a futurs treballs sobre el tema.

L'etimologia popular l'ha fet derivar de l'aglutinació de dos mots d'origen llatí: "bonus", que vol dir bo, i "astrum", que significa estrella, amb la traducció de "bona estrella". L'etimologia que apareix en l'escut del municipi identifica aquesta estrella amb el sol.

LES RESTES DE L'ERMITA DE SANT ANTONI

Les restes de construccions que hi ha en un turó a prop de l'ermita de Sant Antoni d'Albinyana molt possiblement són el vestigi d'algun tipus d'edificació; fins i tot és més que probable que la torre del campanar d'aquesta ermita s'hagi bastit aprofitant una torre de guaita pertanyent a aquest conjunt. La tesi es veu reforçada per la següent cita del capbreu de 1562, on apareix mencionada aquesta torre: "Y es a saber que en dita peça de terra se compren una torre enderrocada..." Aquesta construcció dependria del castell d'Albinyana i garantiria el control visual del territori. No crec que correspongui a un vestigi del castell d'Escarnosa per la seva situació i pel gran buit documental d'ençà de la seva última menció com a castell, l'any 1183, fins als nostres dies que s'afegeix a la total desaparició de les seves restes en l'actualitat.

ALTRES NUCLIS DE POBLACIÓ

En el Cartulari⁽⁸⁾ apareixen esmentats masies, masos i petites agrupacions de cases que estaven disseminades arreu de la contrada.

Campanar de l'ermita de Sant Antoni d'Albinyana bastit sobre una torre medieval enderrocada. Arxiu Joan Virella, 1969.

Hi ha dues masies que val la pena estudiar per la seva importància en el moment de precisar les afrontacions dels dominis del castell d'Escarnosa i Albinyana.

Villa Ventos

La primera menció que trobem dins el Cartulari⁽⁸⁾ és de l'any 1011: "...per ipsas tortes, de circi in Villa Ventos, vel ad ipso pelago que dicunt Salamo..." L'any 1018 trobem: "...vel de ipsos puigos vel montes qui in circuitu ipsius aragalli sunt, et vadit subtus ipsa villa que dicunt Ventos, sicut aqua vergit usque intus in ipso mare..." L'any 1088, "...super ipsum kastrum s. Vincenti usque in ipsum Vas, de meridie in supradictum Vas et vadit per ipsam viam usque in in villam que dicunt Ventos et sic vadit per directum...". La seva situació, atenent-se a la documentació existent, no és gaire precisa, però sembla trobar-se al voltant del riu Gaià, entre els actuals pobles de Salomó i la Nou del Gaià. Bofarull⁽¹²⁾ la

identifica amb l'actual mas Borràs, situat dins el terme municipal del Vendrell, a l'oest del poble de Sant Vicenç de Calders. El seu nom possiblement fa referència a la seva localització en un lloc ventós.

Oztor

El primer cop que apareix citat és l'any 1013: "... et in termine de castro Berano, vel in termine de Roda, et sicut terminat ultra ipsam villam quam dicunt Oztor..." L'any 1017 apareix en unes afrontacions d'un terreny anomenat "Stagnum Servindi" dins el domini de "Caldario", avui Sant Vicenç de Calders: "... Et habet terminum preminata terra: a parte orientis in termino castri s. Stephani, quod dicitur Castelletum, a parte meridiei intus in ipso mari, a parte occidentali in ipsa villa quam nuncupant Oztor, et vadit per ipsum aragallum unde aqua decurrit tempore pluviarum usque in ipso mari..." L'any 1018 apareix: "... et inde ascendit per ipsum montem que dicunt dicunt Eschena Rosa sicut aqua vergit contra mare usque ultra ipsam villam que dicunt Oztor, et vadit per ipsum aragallum petrosum unde aqua decurrit tempore pluviarum de Eschena Rosa..." L'any 1023, "...et in termine de Albinana, et in termine de Castro-Berano, vel in termine de Roda, et sicut terminat per latera ipsam villam que dicunt Oztor...". Bofarull⁽¹²⁾ l'identifica correctament amb el mas Astor, el qual està situat dins el terme municipal del Vendrell, molt a prop del de Roda de Berà. El seu nom pot fer referència a la presència d'astors en aquest indret. El diccionari Alcover-Moll⁽²⁰⁾ el defineix com a "ocell carnisser de la família de les aquílides...". Coromines⁽²⁴⁾ troba en els Usatges de Barcelona, s. XII, la variant "ostor", que presenta una gran semblança amb la forma "Oztor" que apareix en el Cartulari.⁽⁶⁾ Cal apuntar la possibilitat que sigui un antropònim referit a algun dels seus pobladors. A banda de l'esmentat en l'anterior capítol sobre el seu possible origen àrab comú a Bonastre.

ALBINYANA

És el més important entre aquests castells i nuclis de població durant l'edat mitja, al voltant del qual s'anirà constituint el poble d'Albinyana. Bofarull⁽¹⁹⁾ descriu amb detall la relació cronològica de les citacions d'Albinyana en el Cartulari;⁽⁶⁾ per això em limitaré a citar les més importants: des d'un primer moment ens apareix Albinyana com a castell,

Turó situat a ponent de l'ermita de Sant Antoni on s'observen les restes d'antigues construccions. Arxiu Joan Virella, 1975.

*Detall dels murs situats al turó anteriorment esmentat.
Arxiu Joan Virella, 1975.*

concretament l'any 1010 en el testament d'Adalbert. Aquest dona el castell d'Albinyana i les seves pertinences al monestir de Sant Cugat del Vallès, "...simul cum ipsum castrum et suas pertinencias de castrum Albiniana similiter concedo ad cenobium prelibatum totum ab integre...". En un document de l'any 1011, on surten les afrontacions del castell d'Albinyana, apareix una descripció interessant d'aquest indret perquè hi apareixen relacionats diferents topònims abans esmentats com Tomoví, Escarnosa, "Villa Ventos", "Alastro", etc. L'any 1040 l'abat de Sant Cugat dona el castell d'Albinyana i les seves possessions a Bernat Otger, una meitat com a alou i l'altra com a feu, perquè hi edifiqui una torre i pobli aquest lloc, "...ipsum kastrum quod dicitur Albiniana, cum omnibus suis terminis...". En un document de l'any 1098 es veu clarament la seva situació a prop de l'església: "...castellum de Albinana cum ecclisia sua...". A començaments del segle següent, 1120, llegim un altre document on es confirma aquesta situació: "...et s. Bartolomei de Albiniana, cum ipso castro...". Aquestes dades permeten deduir que aquest castell d'Albinyana coincidiria amb el castellot que a començaments d'aquest segle encara estava dempeus aproximadament en el lloc que avui ocupa l'Ajuntament d'Albinyana. El domini titular d'Albinyana, tot i els diferents plets, correspondrà al monestir de Sant Cugat fins a l'any 1835 amb la desamortització de Mendizábal. En un recull de textos de l'escriptor Joan Perucho⁽²²⁾ n'hi ha un, que pertany al seu llibre *Els jardins de la malenconia*, on diu textualment, en una descripció de la seva casa d'Albinyana: "Si abandonem aquestes llums compactes i penetrem en els recintes interiors, ens adonem de l'existència de portes i finestres romanes (no romàniques, els indicis més antics, suposo), arcs (també finestres) i un pou gòtics..." Aquest fragment dona fe de l'antiguitat del nucli d'Albinyana.

CONCLUSIONS

El primer nucli important de població que trobem dins els dominis d'Albinyana és, sens dubte, Tomoví. Fins a la seva desaparició, possiblement en les primeres centúries de l'època cristiana, va jugar un important paper en la història comarcal.

L'anàlisi de la documentació existent ens permet fer una divisió d'aquests poblaments en dos grans grups. La ubicació geogràfica

marcarà decisivament la seva evolució durant aquest període de la història.

El primer grup és el situat en les terres planeres del terme, com és el cas de Tomoví i l'Albornar. En els primers documents medievals encara es conserva aquest poblament, del qual les restes ibèriques i romanes trobades donen testimoni. En el segle XIII, època de prosperitat basada en una economia agrícola, apareixen documentats castells i torres de defensa a causa de l'augment del nombre d'habitants i de la presència d'un perill exterior del qual cal defensar-se. Aquest caire defensiu va perdent força a partir d'aquest segle, i van apareixent petits nuclis de població disseminats en aquest indret, com n'és testimoni el capbreu de 1562. Amb el pas del temps, aquests nuclis s'aniran abandonant en favor dels pobles veïns, fins a restar quasi despoblats en l'actualitat. Resta la masia de l'Albornar com a viu testimoni de la població anterior, mostrant les diferents reformes que els seus diferents estadants han portat a terme en la seva estructura i fesomia.

El segon grup comprèn tots aquells nuclis que estan situats en la vessant més muntanyosa del terme i rodalies, com són: Albinyana, Bonastre, Escarnosa, Astor, Mas Borràs i la torre de guaita de Sant Antoni. Aquest grup té un poblament més tardà a l'anterior. En el segle XII, per un augment de la seguretat, anirà perdent població; una part en favor del nucli d'Albinyana i la resta en favor de llocs més planers del terme. Així s'afavoreix aquest increment poblacional que apareix en els documents estudiats.

Els documents analitzats en el present treball permeten afirmar, amb una certa seguretat, que Escarnosa seria el més antic d'aquest grup. La seva situació, com hem dit abans, podria correspondre a un punt elevat de la muntanya designada amb aquest nom. Aquesta afirmació és possible gràcies a un document, ja esmentat, del Cartulari⁽⁸⁾ corresponent a l'any 1046, on es parla d'unes fortaleses antigues en aquest emplaçament: "...cum ipsas fortalezas que ibi sunt, aut in antea erunt exstructas vel edificatas..." Cal pensar que aquestes construccions citades foren bastides pels pobladors anteriors a la invasió islàmica del 713-14, en temps de la dominació romana o visigòtica, arran d'un seguit de coincidències, com són: el poc nombre de pobladors en aquestes terres durant els segles anteriors al XI per raó del perill sarraí, la presència efímera dels musulmans (uns 80 anys) per aquestes contra-

des, la importància del poblament de la part planera en anteriors èpoques, com ho demostra la importància de la ciutat de Tomoví, i la menció de restes romanes en la casa de Joan Perucho, del nucli d'Albinyana.

Cronològicament, la construcció posterior fou el castell d'Albinyana ja mencionat l'any 1010. La seva edificació fou una avançada de la "reconquesta" cristiana per recuperar terrenys en mans sarraïnes. El seu origen es pot fitar al voltant del segle X, sense desestimar algun tipus d'edifici en èpoques anteriors, però manquen altres testimonis que permetin corroborar la presència de construccions anteriors i la seva localització. Aquest castell anirà prenent força en perjudici d'Escarnosa, que a finals del s. XII deixa d'aparèixer. Al seu voltant s'aniran construint cases fins a formar el que avui coneixem com el poble d'Albinyana. En les darreries del segle XI trobem la menció de l'església d'Albinyana, que justifica un augment del nombre d'habitants. En el capbreu de 1562 ja apareix la descripció del poble amb els seus carrers i places perfectament distribuïts.

Les viles de Ventos i Oztor, que surten a començaments del segle XI, són masies amb una o dues cases que vivien apartades dels principals nuclis de població. Els seus origen són difícils d'establir, si ens centrem en els documents.

Bonastre és el més tardà en antiguitat; en els seus orígens, designava uns terrenys muntanyosos, on més tard es bastí un castell que fou habitat fins al segle XIII. Posteriorment a aquesta data, amb el perill sarraí desaparegut, els seus habitants construïren un mas en terrenys més planers i amb més bones comunicacions amb els pobles i viles del voltant. Aquest nucli anirà creixent fins a esdevenir el que avui coneixem com el poble de Bonastre. El castell amb el pas del temps s'anirà enrunant fins a desaparèixer totalment en l'actualitat les seves restes.

Segons els documents estudiats, es pot afirmar que possiblement els nuclis de població amb una certa importància que van trobar els àrabs en la seva penetració en aquesta contrada van ser Tomoví i l'Albornar, sense l'esplendor d'èpoques anteriors. En aquell període deuriem formar una unitat més o menys compacta. En la part muntanyosa del terme s'aixecava amb força seguretat algun tipus de construcció (possiblement romana) en la muntanya d'Escarnosa i en el lloc on avui es situa la part

antiga del poble d'Albinyana. Bonastre sembla posterior. Pel que fa a Villa Ventos i Oztor, jo m'inclinaria per un origen també posterior, però amb molta precaució per la manca de dades significatives. Les restes d'edificacions del voltant de l'ermita de Sant Antoni suposo que són restes d'alguna fortificació amb la seva torre de guaita. El seu origen podria estar comprès en les edificacions antigues, tot i no correspondre exactament amb el lloc conegut com Escarnosa, a les quals al·ludeix el document del Cartulari⁽⁶⁾ datat l'any 1046. Més tard, aquest conjunt passaria al control del castell d'Albinyana, que s'empraria per vigilar el territori. La documentació analitzada no se'n fa ressò, de la seva existència, almenys de manera individual.

NOTES

- (1) MAS I PERERA, Pere, *Vilafranca del Penedès*, Barcelona, 1932.
- (2) PLANAS, Ramon. *El Penedès i Garraf*, Barcelona, 1961.
- (3) COROMINES, Joan. *Estudis de toponímia catalana*, 2 vols., Barcino, Barcelona 1966 i 1970.
- (4) BALANÀ I ABADIA, Pere. *Els noms de lloc a Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990.
- (5) ASÍN PALACIOS, Miguel, *Contribución a la toponimia árabe en España*, Madrid-Granada, 1940.
- (6) MOREU-REY, Enric. *Els nostres noms de lloc*, Moll, Mallorca, 1982.
- (7) BEJARANO, Virgilio. "Hispania Antigua según Pomponio Mela, Plinio el Viejo y Claudio Ptolomeo", *Fontes Hispaniae Antiquae*, vol. VII, Instituto de Arqueología y Prehistoria, Universidad de Barcelona, Barcelona 1987.
- (8) RIUS SERRA, José. *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*, tres volums, C.S.I.C. Barcelona 1945, 1946, 1947.
- (9) ÍNGLES I RAPEÇAS, Josep Maria. "Peculiaritats qualificatives d'alguns topònims penedesencs", *Miscel·lània Penedesenca*, 1978.
- (10) BOFARULLI TERRADES, Manuel. "Noms de lloc del terme d'Albinyana", *Corpus de Toponímia Penedesenca* vol. 1, Institut d'Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d'Anoia, 1992.

- (11) GUICHARD, Pierre. *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en occidente*, Barral, Barcelona, 1976.
- (12) BOFARULL I TERRADES, Manuel. "L'Esquernosa, un indret desconegut". *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 9, pàgs. 257-286, Sant Sadurní d'Anoia 1986.
- (13) UDINA MARTORELL, Federico. *El "Llibre Blanch" de Santes Creus*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Medievales, Barcelona 1947.
- (14) CARBONELL VIRELLA, Vicenç, i VIRELLA BLODA, Joan. "Construccions medievals defensives: el castell d'Esquena Rosa" a *Circular de l'Agrupació Excursionista Atalaia*, Vilanova i la Geltrú, juny 1970.
- (15) URPI I CASALS, Rosa Maria i RESINA NAVAS, Juan Antonio. *El castell i terme de Banyeres del Penedès dels seus orígens al segle XIV*, Ajuntament de Banyeres del Penedès, 1991.
- (16) *Gran Enciclopèdia Catalana*, Enciclopèdia Catalana S.A. 15 vols. Barcelona. 1977.
- (17) FONTS I RIUS, Josep Maria. *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, C.S.I.C., 2 parts en tres volums, Barcelona-Madrid, 1969-1983.
- (18) SECALL I GUÉLL, Gabriel. *Les jueries medievals tarragonines*, Estudis Vallencs, Valls, 1983.
- (19) BOFARULL I TERRADES, Manuel. "Els noms d'Albinyana", *Miscel·lània Penedesenca*, vol. IV, 1981, pàgs. 7-22.
- (20) ALCOVER-MOLL. *Diccionari Català, Valencià, Balear*, 10 vols., Moll, Palma de Mallorca reedició de 1980.
- (21) COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae*. Curial Edicions Catalanes, vols. II i III. Barcelona 1994.
- (22) Recull de textos de Joan Perucho sota el títol *Perucho i Albinyana Mediterrània*, Barcelona 1995.
- (23) DALMAU, Rafael, editor. *Els castells catalans*, 6 vols. en 7 toms. Barcelona 1964-1979. Vol. III.
- (24) COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic complementari de la llengua catalana*, Curial edicions. Barcelona 1980 -1991.
- (25) BALARI I JOVANY, Josep. *Orígenes históricos de Catalunya* 2. ed., Barcelona 1964.
- (26) *Cartulari de Poblet*, Barcelona, I.E.C., Barcelona 1938.
- (27) CORRIENTE, Federico. *Arabe Andalusi y Lenguas Romances*, Maphre, Madrid 1992.